

АСИМ ПЕЦО (Београд)

ГОВОРИ ЦРНЕ ГОРЕ У ВУКОВОЈ РЕФОРМИ

1. Говори данашње Црне Горе могу се груписати у двије изразито различите дијалекатске скупине. Прва скупина обухвата говоре са старијом акцентуацијом, уз коју иду и многе друге особине. То су говори *зетскога типа*, мада су им границе знатно шире од граница Зете. Друга скупина обухвата говоре са новијом акцентуацијом, уз коју, природно, иду и многе друге особине својствене новоштокавским говорима. То су говори *херцеговачког типа*, мада су им границе знатно шире од међа и некадашње и данашње Херцеговине. Истина, између ових двају говорних типова, као изразитих представника различитих граматичких система, могу се наћи и прелазни говори, говори који у својој граматичкој системи имају особина и једних и других говора.¹ За нас су, овом приликом, од значаја говори оне друге скупине. Ти су говори ушли у основицу нашега књижевног језика и, као такви, остали су до данас.

Истина, ти говори, још од Вука, носе назив: херцеговачки говори. И не без разлога. Границе некадашње Херцеговине, као што се зна, сезале су много даље на исток него што је то данас. У границама старе Херцеговине налазиле су се и веће области данашње Црне Горе, укључујући цијелу зону са новоштокавским говорним особинама: западна Црна Гора. Ако погледамо карту државе Херцего Стјепана Вукчића Косаче² и упоредимо је са границама новоштокавских говора у границама СР Црне Горе, доћи ћемо до закључка да се те међе подударају. То значи, другачије речено,

¹ в. код мене: Прилог проучавању прелазних говора, Радови — LXX, Одјељење друштвених наука књ. 21, АНУБиХ, Сарајево 1981, и тамо наведену литературу.

² в. карту уз овај текст.

да су се новоштокавски иновациони импулси зачињали у старом Хуму и Травунији, који су се налазили у границама Херцегове државе, и да су се из тих крајева ширили у свим смјеровима.

Према томе, начелно узето, ови говори, говори са новоштокавским одликама, могу се називати херцеговачким, јер им је исходиште у Херцеговини. Уз то, у границама Херцеговине, и данашње и некадашње, нема другачијих говорних типова осим новоштокавских. Истина, границе тих говора данас су знатно шире од херцеговачких, и некадашњих и данашњих, и због тога се, у новије вријеме, све чешће за те говоре употребљава назив новоштокавски говори. Друго је питање, а оно овдје за нас није од интереса, да ли су иновациона жаришта била искључиво везана за подручје Херцеговине. Ја бих на ово питање могао дати врло кратак одговор: нису. Иновациони процеси били су својствени свим говорима у којима је еволутивни развитак ишао ка новоштокавској политонији и новоштокавским деклинационим образцима. Такви су, нпр., говори западне Босне.³ Истина, неке од тих процеса могли су изазвати херцеговачки миграциони таласи, али је било случајева гдје таквих утицаја није било, а граматички систем је добио обиљежја новоштокавских говора. И овдје мислим, опет, на икавскошћакавске говоре западне Босне.

А како се вуковски језички образац односи према говорима крајева одакле су његови преци, према говорима западне Црне Горе?

Ради бољег разумијевања цијелог овог питања, неће бити сувишно ако се, овдје, укаже и на неке моменте из Вукове биографије.

2. Вуков биограф Љубомир Стојановић овако почиње опис животне стазе реформатора сх језика: „Вук је рођен у Тршићу у Јадру (окр. Подрински) на Митров дан 26 окт. 1787 године. Ту је рођен и отац му Стеван . . . , а дед му, Јоксим, син Томе Карацића, послје оног времена кад је Млатишума излазио у Куче (1730—1740) из Дробњака из села Петнице населио се у Србију”.⁴ Вриједно је указати и на чињеницу да је цијели „Тршић насељен Херцеговцима: Добриловићи и Гргуровићи су из Пиве, Ивановићи из Рудина, Бањанци из Бањана, а Карацићи из Дробњака” (исто).

Из прегледа Вукових путовања, а и његовог животописа који је начинио Љуб. Стојановић, сазнајемо да се Вук први пут обрео у Црној Гори почетком септембра 1834. године.⁵ Истина, он се раније срео са Његошем. Колико га је одушевио овај сусрет, види се из писма које је упутио Мушицком. Ту читамо: „Овде је

³ в. код мене: Икавскошћакавски говори западне Босне, БХДЗб. I, Сарајево 1975.

⁴ Љуб. Стојановић: Живот и рад Вука Стеф. Карацића, Београд 1924, стр. 1.

⁵ Стојановић, *op.cit.* 424.

пре шест недеља био црногорски управитељ, архимандрит и будући владика, Петар Петровић, коме нема још пуни двадесет година, а већи је и лепши, него икакав гранатир у Бечу! Не само што зна српски врло добро читати и писати, него прави и стихове лепе. Глас родољубца вашег зна наизуст и обожава вас за ваше родољубиве мисли, него му је мало жао, што још простије српски не пишете, јер он мисли да на свету нема лепшега језика од нашега народнога. . . Одавде је отишао у Петербург да се завлдичи; кад се врати натраг, може бити да ће вас поодити (са мношом заједно)".⁶ Свакако, за вријеме овога сусрета Вук се договорио са Његошем о својој посјети Црној Гори. А када је стигао на Цетиње, владика га је „примио као друга и пријатеља” и омогућио му да се упозна са животом Црне Горе и да прикупи подоста вриједних података и о језику.⁷ Неке од тих података Вук је саопштио у Предговору Пословицама које су штампане у Његошевој штампарији на Цетињу. Управо, то је наш први и цјеловитији увид у особине архаичнијих ијекавских говора Црне Горе.

3. На овом путовању Вук се, као што је познато, први пут лично увјерио да има народних говора у којима фонема *x* чини саставни дио гласовног система (чуо га је у Дубровнику и у неким црногорским говорима, до Скадра, иако не увијек „постојано”). Ту се сусреће и са посебним вриједностима некадашњег полугласника (мјесто тога гласа „прави Црногорци и готово сви њима сусједни приморци изговарају глас између *a* и *e* (али личнији на *e*, него на *a*)”). Од осталих особина тих говора указују на ове: појава шуптљавих *ж* и *ш* мјесто струјних *з* и *с* испред *н*, *л* и у облицима неких глагола (*жнам*, *шншјег*, *кожлићи*, *мишлим*, *кажсвати*), ту имамо и појаву африкате *ч* умјесто *џ* у примјерима као: *бачити*, *разбучити* или: *сијечи*, *печи*. Женска хипокористична имена типа *Мара*, *Кага* у овим говорима имају у Нсг облик на — *e*: *Маре*, *Кате*, *Виде*, *Стане*, *Горде* и дугосилазни акценат, према обичнијем дугоузлазном. У Паштровићима имамо појаву лабиоденталног *-н* умј. билабијалног *-м* у финалној позицији ријечи: *говорин*, *иден*; *водон*, *ножен*. Честа је употреба партикуле *-зи*: *овизи*, *онизи*, *нашизи*, *којизи*. Не разликују се облици падежа којим се означавају кретање и мировање, па имамо: *Тога нигда није било у Црну Гору; сједи у Боку*. Ови говори, и Дубровник, „ди по свему онуда приморју . . . и у Црној Гори” имају поред сугл. скупина *пљ*, *бљ*, *мљ*, *вљ*, и *пј*, *бј*, *мј*, *вј*: *зобљем* и *зобјем*, *здравље* и *здравље*, *уловљен* и *уловјен*, *копље* и *копје*. Има подоста и акценатских специфичности, као: *Бџо*, *Вџо*, *Пџо* у Нсг, затим: *мљјeko*, *дљјете*, *мј. мљјeko*, *дијјете*, *како си?* *мј. како си?*⁸

⁶ *op. cit.* 411.

⁷ *op. cit.* 426.

⁸ исп. Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића, књ. III. Београд 1896, стр. 1 и даље.

Све су ово особине својствене, и данас, неким црногорским говорима. Захваљујући бројним радовима о тим говорима⁹ ми смо данас добро упознати и са раширеношћу ових особина у Црној Гори, а и са њиховим поријеклом. Наравно, ниједна од наведених особина није добила право грађанства у нашем књижевном језику. Али су зато особине западнијих црногорских говора, и у Вуковом језику, и у нашем стандарду, камен темељац читаве наше граматике. Шта је то што ове говоре чини таквим?

4. Говори источне Херцеговине и западне Црне Горе нашли су своје испитиваче и данас нам је позната њихова граматичка структура. Од Вушовићевог рада о говору старе источне Херцеговине — Никшић са околином — преко Вуковићевог рада о говору Пиве и Дробњака, мога рада о говору данашње источне Херцеговине и Пижуричиног рада о говору Колашина и других — заокружила се слика о овим говорима.

О односу Вукова језичког обрасца према говорима херцеговачког типа било је ријечи у нашој стручној литератури.¹⁰ Свакако, апсолутне подударности нема. Нема те подударности ни између вуковског граматичког система и говора било кога краја наше језичке области. И не само када се пореди Вуков језички израз који је резултат „опћените правилности”, када Вук својој писаној ријечи даје општесрпскохрватско граматичко обиљежје, тј. када у своју писану ријеч укључује подоста особина које, никако, нису биле и особине његовог родног краја или, пак, завичаја његових предака. Све ово је и схватљиво и потпуно разумљиво. Мада је Вук растао у средини која је могла бити дијалекатски хомогена — у питању су досељеници из ијекавских крајева — та средина је могла имати и нека своја говорна обиљежја, различита од оних која су карактерисала, у то вријеме, говор житеља Дробњака и Петњице. Дакле, вуковски језички образац био је прожет особинама ијекавских говора херцеговачког, то ће рећи — новоштокавског говорног типа, али није у свему био вјерна слика њихове граматике. На та неслагања указао је још раније и проф. Ј. Вуковић. На та неслагања указао сам и ја у неким својим радовима.¹¹ Ипак, овдје треба истаћи да је Вуков ијекавизам, када се узме та особина као говорно обиљежје, ближи пивско дробњачком ијекавизму него ијекавизму било кога говорног типа у Херцеговини: од фонетских вриједности рефлекса старог вокала јат (ѣ), до резултата добијених у процесу јекавског јотовања. Више подударности има и у консонантизму. Указаћу само на судбину фонеме х. Вук овај констриктив није носио у своме

⁹ исп. Д. Бујић: Библиографија говора Црне Горе, објављено у зборнику Црногорски говори, ЦАНУ, 12, Титоград, 1984, 97—128.

¹⁰ в. код мене: Једно поређење Вукова језика са говорима јекавске Херцеговине, ЈФ XXVI, Београд, 1963—64, стр. 177—218, и тамо наведену литературу.

¹¹ в. у раду из претходне напомене, као и у раду: Говор источне Херцеговине, СДЗБ, XIV, Београд, 1964.

говору. Није га ни писао до Пословица, или није редовно писао овај сугласник до тога времена.¹² Овај констриктив не налазимо ни у савременим говорима западне Црне Горе.¹³ У источној Херцеговини слика није таква када је у питању овај наш сугласник. Наиме, ни тамо не налазимо глас *x* у говору православаца, или га не налазимо у свим позицијама у ријечи у подједнакој мјери. Међутим, муслимани и овдје, као и у већини других наших говора, чувају овај глас у своме говору, и чувају га у свим позицијама у ријечи, иако не ни они увијек у подједнакој мјери.¹⁴ Што је Вук особине овога говора, или говора својих Тршићана и Петњићана, проглашавао општештокавским или општехерцеговачким, нама данас може бити и разумљиво. Он је, у прво вријеме, сматрао да су његови Тршићани типични представници тога говора, а и да је тако у читавој Херцеговини. А није тако. У то ће се и Вук касније увјерити. Ипак, није се могло одступати од прокламованог принципа, да овај глас не налазимо у народним говорима, без врло јаких аргумената. Вук је трагао за њима. Он је, како рече Армин Павић, осјећао недостатак ове фонеме у свом граматичком систему, али је није враћао у систем без потврда из народних говора. До тих потврда је дошао када је путовао у Дубровник и Црну Гору. Ево шта нам о томе говори у Предговору Пословицама.

5. „За читатеље ће моје бити најновије у овој књизи слово *x*; за то ваља и о њему опет што проговорити. . . Колико сам ја до сад народа нашег виђео, могу казати да се данас у Дубровнику прави глас овога слова најбоље изговара: онђе се он јасно чује и у почетку ријечи и на крају и у сриједи и пред самогласнима и пред полугласнима словима, н.п. *орак* (*орак*, *орак* и т.д.) *страх*, *прах* . . . *хлад*, *хром*, *хранити*, *храна*; *ухо*, *сахраниги*, *сахрана*. . .” „ . . . Осим Дубровника глас овога слова чује се како онуда по околини, тако и горе к југу по свему приморју народа нашега и по Црној гори до самога Скадра; али слабо ће здраво, постојано и на свакоме мјесту у ријечи. По околини Дубровачкој боље се чује поред мора и по острвима, него горе к Херцеговини. . .” Затим: „И у Босни од варошана, особито који су Турског закона, може се чути танак изговор слова *x* (од прилике као у Њемачком језику)”. У црногорским говорима овај глас се јавља на крају „у род. мн. код свију сунтест. имена, н.п. *десет пушака*, *нашијех женах*, *јунаках*, *љуђих* . . . овако говоре и приморци готово сви од Роса до иза Бара, а особито Доброћани”.

Ово су били јаки разлози да се одступи од начела које је Вук бранио од 1818, тј. од Рјечника из 1818, у коме овај констриктив није нашао своје мјесто. И Вук се коригује. Прихвата фонему *x*

¹² исп. код мене: Сугласних *x* у Вуковој преписци, Вуков зборник, Београд, 1966, стр. 93—102.

¹³ в. Јован Вуковић: Говор Пиве и Дробњака, ЈФ XVII, Београд, 1938/39, стр. 34—37.

¹⁴ в. код мене: Говор источне Херцеговине, стр. 68—79.

и укључује је, одмах, у свој консонантизам. Ево шта он и о томе каже: „Видећи ја по народу нашем овако различно изговарање слова *x*, ћео сам у овој књизи да га наштампам свуда ће му је гођ мјесто (по етимологији), па читатељи нека га изговарају како је коме обичније и повољније. . .” (све из Предговора Пословицама).

Мада се овим одступа од начела: *читај како је написано*, Вук је морао овако поступити. Овај његов корак значио је много за коначно стабилизовање нашега књижевног језика. Уз то, ова Вукова одлука приближавала је његову језичку реформу „нашој браћи римскога закона”, тј. илирцима. Не треба заборавити да се управо тих година у Загребу водила битка за прихватање штокавског дијалекта за књижевни и да су Гај и илирци уносили знатне промјене и у правописну праксу. Другачије речено, Вук је овом својом одлуком, коју ће нешто касније пратити и одлука да се напусте облици са јотованим денталима *t* и *d*, (*ћевојка* и *ћерати*) и да се прихвате неизмијењене секвенце *tје* и *дје* (*дјевојка* и *тјерати*) приближио своју језичку реформу жељама илираца и тиме трасирао стазу ка бечкоме договору на коме ће се многе Вукове замисли прихватити као заједничке за наш језик као цјелину.

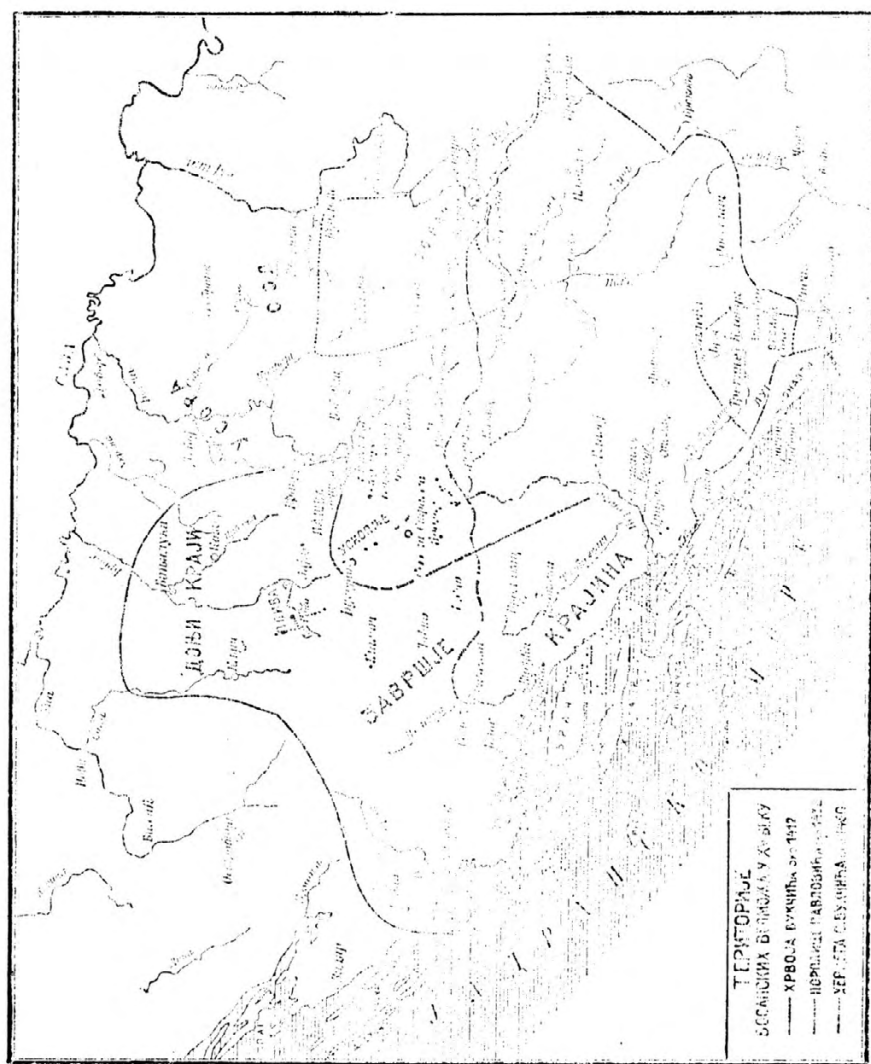
6. Ми обично кажемо да Вуков акценат има обиљежја херцеговачких говора — а то је само у начелу тако. Тачно је, наиме, да сви херцеговачки говори имају новоштокавску акцентуацију, сви ти говори, исто тако, знају само за постакценатске дужине, сви ти говори, даље, знају за обје врсте преношења акцената на проклитику. То су одлике и Вукове акцентуације. То су одлике и савременог ијекавског ортоепског стандарда. Али, ако се приступи детаљнијој анализи акцената појединачних примјера или појединачних облика, лако ће се запазити да између Вукова акцената и акцената савремених херцеговачких говора има подоста разлике. Те разлике никако нису искључиво резултат временске дистанце, тј. те разлике нису настале у времену које дијели Вука и нас. Те разлике су старе и на њих је указивано и у досадашњим радовима о акцентуацији говора херцеговачког типа.¹⁵ Све те разлике, опет, говоре да је тешко бранити тезу о хомогеном развоју народних говора. Сваки говор има нешто своје, властито. Истина, основни еволутивни импулси могу бити идентични, али путеви развоја појединих акценатских категорија не морају бити једнаки ни у свим говорима уже језичке територије. Отуда и ове појаве у акцентуацији. Вукови акценти у многим појединостама биће знатно ближи стању које налазимо у завичају његових предака, у Дробњаку, него стању које налазимо у говорима данашње Херцеговине. Те разлике су, опет, знатно веће када се пореди Вуков акценат са акцентом централне Херцеговине, са говором Мостара и његове ближе околине.

¹⁵ исп. код мене: *Говор источне Херцеговине*, стр. и: Ј. Вуковић, *Акцентат говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ. X, Београд, 1940.

Као што видимо, и овдје су говори западне Црне Горе чинили полазну основицу Вуковој реформи. Управо, акценат те говорне зоне Вук је носио у свом језичком осјећању, и дао нам га је као узор и норму.

7. Вук ће бити ближи завичају својих предака и када су у питању нека морфолошка обиљежја. Поготово када је у питању његова лексика. Све би то говорило да је Вуков граматички систем, који налазимо у његовим радовима прије 1836, знатно ближи граматичком систему краја његових предака него било кога краја данашње Херцеговине. То, другачије казано, значи да је вуковски језички систем из тога периода ближи говорима западне Црне Горе него говорима данашње источне Херцеговине. Јесте, сви ти говори у нашој науци имају једно заједничко име — херцеговачки или новоштокавски ијекавски, али, територијално гледано, они данас припадају говорима СР Црне Горе. А што све те говоре, и оне у границама данашње Црне Горе и оне у границама данашње Херцеговине, повезује већи број заједничких особина, треба да захвалимо њиховој заједничкој судбини у средњем вијеку, у оно доба када су се на нашем језичком тлу вршиле фонетско-морфолошке промјене које ће касније постати релевантне за међуговорна диференцирања. Сви ти говори у то доба били су у границама једне наше средњовјековне државе и, захваљујући тим околностима, имали исте или сличне еволутивне токове. А оне разлике које су међу њима данас евидентне, резултат су посебних социолингвистичких околности које су пратиле историју ових крајева.

8. И да закључим. Вук је у реформи језика полазио од говора свога завичаја. То је била западна Србија. Али је говорни образац који је Вук понио из родног дома имао обиљежје херцеговачких говора, тј. говора са новоштокавским граматичким системом, и то оних говора овога типа који налазимо у данашњој западној Црној Гори, а који су у свом развоју чинили цјелину са говорима Херцеговине као географске цјелине. Отуда и његов назив херцеговачки говори, отуда и повезаност Вуковог језичког обрасца са свим говорима овога типа, првенствено са говорима завичаја његових предака.

Асим ПЕЦО

ЧЕРНОГОРСКИЕ ГОВОРЫ В РЕФОРМЕ ВУКА КАРАДЖИЧА

Резюме

Принимая во внимание, что Вук Караджич потомок переселенцев из западной Черногории, с новоштокавского диалектного ареала, в его языковой реформе кроется грамматическая структура этих диалектов. Автор указывает на эти характеристики и проводит параллель между этой грамматической моделью и икавскими говорами современной Герцеговины.

